

KICHIK BIZNES RAQOBATDOSHLOGINI BAHOLOVCHI HUDUDIY KOMPOZIT INDEKS METODOLOGIYASI VA VILOYATLAR KESIMIDAGI BAHOLASH NATIJALARI

METHODOLOGY OF A REGIONAL COMPOSITE INDEX FOR ASSESSING SMALL BUSINESS COMPETITIVENESS AND REGIONAL EVALUATION RESULTS

¹**Shavkatov Abdusalim**
Shavkat o'g'li

¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tayanch doktoranti,
ORCID: 0009-0004-7185-9725, **G-mail:** abdusalimshavkatov9@gmail.com

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Maqolada 2024-yil ma'lumotlari va 14 ta hududning 2014–2024-yillardagi statistikasi asosida Hududiy kichik biznesning raqobat natijadorligi indeksi (HKBRNI) ishlab chiqilgan. Indeks ichki (IBRNI) va tashqi (TBRNI) bozor subindekslarini teng vaznda birlashtiradi. 2024-yil reytingida Toshkent shahri (100 ball) yetakchilik qildi, Jizzax, Sirdaryo, Farg'ona va Toshkent viloyatlari keyingi o'rinlarni egalladi. Natijalar ba'zi hududlarda (masalan, Navoiyda) ichki va tashqi bozor o'rtasida keskin nomutanosiblik borligini ko'rsatdi hamda hududiy siyosatda har ikkala subindeksni birgalikda tahlil qilish zarurligini tasdiqladi.

Eng. - This paper presents the Regional Small Business Competitiveness Index (HKBRNI) methodology and its 2024 assessment based on official data from 14 regions (2014–2024). The composite index equally combines internal (IBRNI) and external (TBRNI) market performance sub-indices. In the 2024 ranking, Tashkent city scored highest (100 pts), followed by Jizzakh, Syrdarya, Fergana, and Tashkent regions. The findings highlight significant asymmetries between internal and external markets in certain regions (e.g., Navoiy) and emphasize the need for dual-subindex analysis in regional policy design.

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ *kichik biznes, raqobatdoshlik, hududiy kompozit indeks, hududiy kichik biznes raqobat natijadorligi indeksi, ichki bozor raqobat natijadorligi subindeksi, tashqi bozor raqobat natijadorligi subindeksi, z-score, min-max normallashtirish, hududiy reyting, sezgirlik tahlili.*

❖ *small business, competitiveness, regional composite index, regional small business competition performance index, domestic market competition performance sub-index, foreign market competition performance sub-index, z-score, min-max normalization, regional ranking, sensitivity analysis.*

Kirish.

Kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi, korxonalar soni yoki bandlikdagi hissasi sektorning real raqobatdoshligini to'liq ifodalamaydi. Yalpi ulush ko'rsatkichlari

hududning tarmoq tarkibi, yirik korxonalar salmog'i va iqtisodiy masshtabiga kuchli bog'liq bo'lgani sababli kichik biznes subyektlarining mavjud resurslarni iqtisodiy natijaga aylantirish qobiliyatini yashirishi mumkin.

Xususan, yirik sanoat majmualari ustun bo'lgan hududda kichik biznesning yalpi hududiy mahsulot yoki eksportdagi ulushi nisbatan past ko'rinadi, biroq bu hududdagi faol subyektlarning ichki samaradorligi ham past degan xulosani bermaydi [1; 2].

Raqobatdoshlik nazariyasida bozor pozitsiyasi, resurslar sifati va dinamik moslashuvchanlik bir-birini to'ldiruvchi asosiy yo'nalishlar sifatida qaraladi. Porter [3] raqobat ustunligini tarmoq va bozor kuchlari bilan, Barney [4] noyob resurslar bilan, Teece, Pisano va Shuen [6] esa o'zgaruvchan muhitda resurslarni qayta konfiguratsiya qilish qobiliyati bilan izohlaydi. Kichik biznes sharoitida mazkur uch yo'nalish alohida emas, balki kapital salohiyati, moliyaviy barqarorlik, inson kapitali, eksport pozitsiyasi va institutsional sharoitlarning o'zaro bog'liq tizimi sifatida namoyon bo'ladi [7; 8].

Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan hududlar bo'yicha alohida ko'rsatkichlarning katta to'plami qaror qabul qilishni murakkablashtiradi. Kompozit indeks ko'p o'lchovli ma'lumotni ixcham, qayta hisoblanadigan va hududlararo qiyoslanadigan shaklga keltiradi. Biroq noto'g'ri tanlangan indikator, yo'nalish yoki vazn indeksni iqtisodiy mazmundan uzoqlashtirishi mumkin. Shu sababli indeksning nomi, qamrovi, indikatorlar tizimi, standartlashtirish usuli, vaznlar va validlik tekshiruvlari oldindan aniq belgilanishi zarur.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznesning hududiy raqobat natijadorligini ichki va tashqi bozor kesimida baholovchi shaffof kompozit indeks metodologiyasini ishlab chiqish, uni O'zbekistonning 14 hududi bo'yicha hisoblash va 2024-yil natijalari asosida hududlar o'rtasidagi tarkibiy farqlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotning asosiy ilmiy g'oyasi yagona yakuniy ballni ikki mustaqil mazmunli o'lchov — ichki bozor natijadorligi va tashqi bozor pozitsiyasi — bilan birgalikda talqin qilishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Korxona raqobatdoshligini baholashga doir adabiyotlarda uchta yirik nazariy yo'nalish ajralib turadi. Birinchi yo'nalish bozor va tarmoq tuzilmasiga asoslanadi. Porterning [3] raqobat strategiyasi yondashuvida korxonaning natijasi raqiblar bosimi, xaridor va yetkazib beruvchilar kuchi, o'rinbosar mahsulotlar hamda yangi ishtirokchilar xavfi bilan belgilanadi. Ushbu yondashuv hududiy tahlilda bozor pozitsiyasi va eksport ulushi kabi natijaviy indikatorlardan foydalanishni asoslaydi.

Ikkinchi yo'nalish resurslarga asoslangan nazariya bilan bog'liq. Barney [4] va Grant [5] korxonaning barqaror ustunligini qiymatli, noyob va qiyin ko'chiriladigan resurslar bilan izohlaydi. Kichik biznes uchun asosiy vositalar bilan ta'minlanganlik, moliyaviy majburiyatlarni boshqarish va inson kapitali aynan shunday ichki resurs bazasini ifodalaydi. Uchinchi yo'nalish — dinamik qobiliyatlar konsepsiyasi — raqobat ustunligini bir marta shakllangan resurslar zaxirasi emas, balki ularni tashqi o'zgarishlarga mos ravishda yangilash qobiliyati bilan bog'laydi [6].

Kichik biznesni hududiy baholashda masshtab muammosi alohida ahamiyatga ega. OECD tadqiqotlari kichik korxonalar unumdorligining yirik korxonalardan farqlanishini ko'rsatadi va korxona hajmidan xoli intensiv ko'rsatkichlarning diagnostik ahamiyatini ta'kidlaydi [12; 13]. Mahalliy adabiyotlarda korxona raqobatdoshligini baholashning moliyaviy, ishlab chiqarish va bozor ko'rsatkichlari taklif qilingan bo'lsa-da [9], hududlar kesimida bir faol subyektga to'g'ri keladigan natijalar, ichki va tashqi bozor o'rtasidagi assimetriya hamda indeksning vaznlash usullariga barqarorligini birlashtiruvchi yondashuv yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Global innovatsiya va barqaror rivojlanish indeksleri ko'p o'lchovli jarayonlarni subindekslar orqali umumlashtirishning amaliy imkoniyatlarini

ko'rsatadi [14]. Bunday yondashuvning afzalligi turli birlikdagi ko'rsatkichlarni umumiy shkala asosida taqqoslashdir, cheklovi esa yakuniy ball ichki tarkibdagi farqlarni o'rtachalashtirishi mumkinligidadir. Mazkur metodologiyada ushbu cheklov IBRNI va TBRNI subindekslarini yakuniy HKBRNI-Core bilan majburiy birgalikda taqdim etish orqali yumshatiladi.

Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqadigan metodologik bo'shliq shundan iboratki, kichik biznes raqobatdoshligi ko'pincha yalpi ulushlar yoki alohida ko'rsatkichlar orqali baholanadi. Bunda hudud masshtabi, yirik korxonalar ta'siri va ichki hamda tashqi bozor natijalarining turlicha shakllanishi yetarlicha hisobga olinmaydi. Taklif etilayotgan HKBRNI aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining hududiy kesimdagi rasmiy

ma'lumotlari tashkil etadi [15]. Indeks hisoblari Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat va Toshkent shahrini qamrab oluvchi 14 hudud bo'yicha 2014-2024-yillar panelida amalga oshirildi [11]. Pul ko'rsatkichlari real qiymatga keltirildi, sabab va natija vaqtini ajratish zarur bo'lgan indikatorlarda bir yillik lag qo'llandi. Indikatorlar avvalgi panel ekonometrik baholashlarda aniqlangan iqtisodiy kanallar hamda nazariy mazmun asosida tanlandi.

Indeksning yakuniy nomi "Hududiy kichik biznesning ichki va tashqi bozor raqobat natijadorligi indeksi" (HKBRNI) deb belgilandi. "Raqobat natijadorligi" iborasi indeksning qamrovini aniq chegaralaydi: u innovatsiya, mahsulot sifati, raqamlashtirish, rentabellik va korxonalar yashovchanligining barcha jihatlarini to'liq o'lchash da'vosini qilmaydi. HKBRNI formativ indeks bo'lib, indikatorlar yashirin bitta hodisaning o'zaro almashinadigan belgilari emas, balki natijadorlikni shakllantiruvchi turli iqtisodiy komponentlardir.

1-jadval

HKBRNI subindekslari va indikatorlar tizimi*

Subindeks	Indikator	Yo'nalish	Iqtisodiy mazmun
IBRNI	Bir firma hisobiga real sotish	+	Joriy ichki bozor natijasi
IBRNI	Bir firma hisobiga real asosiy vositalar ($t-1$)	+	Kapital salohiyati
IBRNI	Muddati o'tgan kreditor qarz ulushi ($t-1$)	-	Moliyaviy barqarorlik
TBRNI	Kichik biznes eksport ulushi	+	Tashqi bozor pozitsiyasi
TBRNI	Bir bandga eksport	+	Eksport samaradorligi
TBRNI	Inson kapitali intensivligi ($t-1$)	+	Malaka va bilim
TBRNI	Kichik biznesning YaHMDagi ulushi ($t-1$)	+	Hududiy iqtisodiy baza
ISI	Moliyaviy siyosat ekspozitsiyasi ($t-1$)	+	Institutsional sharoit
ISI	Eksport siyosati ekspozitsiyasi ($t-1$)	+	Institutsional sharoit

*Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy internet manbalari asosida muallif hisob-kitoblari.

Ichki bozor raqobat natijadorligi subindeksi (IBRNI) uch komponentdan: bir firma hisobiga real sotish, bir firma hisobiga real asosiy vositalar va muddati o'tgan kreditor qarz ulushidan tuziladi. Salbiy indikator bo'lgan muddati o'tgan qarz teskari yo'nalishda kiritiladi. Tashqi bozor raqobat natijadorligi subindeksi (TBRNI) kichik biznes eksport ulushi, bir bandga eksport, inson kapitali

intensivligi va kichik biznesning YaHMDagi ulushini birlashtiradi. Institutsional sharoit subindeksi (ISI) moliyaviy va eksport siyosati ekspozitsiyasini ifodalaydi va faqat kengaytirilgan indeksda qatnashadi.

Turli o'lchov birliklaridagi indikatorlarni taqqoslash uchun ular butun panel bo'yicha z-score usulida standartlashtirildi:

$$Z_{ijr} = (X_{ijr} - \bar{X}_j) / SD(X_j)$$

Raqobat natijadorligini pasaytiruvchi indikatorlarda yo'nalish teskari qilindi: $Z^* = -Z$. Har bir subindeks tegishli standartlashtirilgan indikatorlar o'rtachasi sifatida hisoblandi:

$$IBRNI = [Z(\text{SotishPF}) + Z(\text{KapitalPF}) - Z(\text{MuddatiO'tganQarz})] / 3$$

$$TBRNI = [Z(\text{EksportUlush}) + Z(\text{BandgaEksport}) + Z(\text{InsonKapitali}) + Z(\text{YaHMuUlush})] / 4$$

$$ISI = [Z(\text{MoliyaEkspozitsiya}) + Z(\text{EksportEkspozitsiya})] / 2$$

Subindekslarning xom qiymatlari butun 2014-2024-yillar panelidagi kuzatilgan minimum va maksimum asosida 0-100 ball oralig'iga keltirildi:

$$\text{Index}^{(0-100)} = 100 \times (\text{Score} - \text{Score}_{\min}) / (\text{Score}_{\max} - \text{Score}_{\min})$$

Mazkur shkala nisbiydir: 0 va 100 xalqaro mutlaq minimum yoki maksimumni emas, aynan tanlangan 14 hudud va davr ichidagi eng past va eng yuqori kuzatilgan qiymatni bildiradi. Shu sababli indeks vaqt va qamrov o'zgarganda qayta kalibrlanishi lozim.

Asosiy indeksda IBRNI va TBRNI teng vazn bilan birlashtirildi. Teng vaznlar shaffoflik, qayta hisoblashning soddaligi va regressiya koeffitsiyentlariga bog'liq bo'lmagan neytral boshlang'ich yondashuvni ta'minlaydi:

$$HKBRNI\text{-}Core = 0,50 \times IBRNI + 0,50 \times TBRNI$$

$$HKBRNI\text{-}Extended = 0,40 \times IBRNI + 0,40 \times TBRNI + 0,20 \times ISI$$

HKBRNI-Core asosiy hududiy reyting uchun, HKBRNI-Extended esa institutsional sharoitni qo'shimcha tahlil qilish uchun mo'ljallangan. Bundan tashqari, ekstremal qiymatlarga sezgirlikni tekshirish uchun 1-99 foizlik winsorization, statistik vaznlashga sezgirlik uchun PCA va ekonometrik signallarga sezgirlik uchun ModelSignal variantlari hisoblandi. ModelSignal asosiy indeks sifatida emas, faqat robustlik tekshiruv sifatida talqin qilindi, chunki regressiya koeffitsiyentlarini vazn sifatida ishlatish va indeksni aynan o'sha natijalar bilan tekshirish statistik aylana mantiq xavfini tug'diradi.

2-jadval

Navoiy viloyati misolida HKBRNI-Core hisobining asosiy bosqichlari (2024-yil)*

Indikator	Xom qiymat	z-score	Yo'nalish	Indeksga hissa
Bir firmaga sotish	6,929	+0,182	+	+0,182
Bir firmaga kapital	6,502	+1,309	+	+1,309
Muddati o'tgan qarz	0,057	-0,928	– (teskari)	+0,928
Eksport ulushi (logit)	-2,415	-1,961	+	-1,961
Bir bandga eksport	5,999	+0,662	+	+0,662
Inson kapitali	2,240	+1,350	+	+1,350
YaHM ulushi (logit)	-0,964	-3,302	+	-3,302

Izoh: IBRNI_raw = 0,806; TBRNI_raw = -0,813; normallashtirilgan IBRNI = 74,34; TBRNI = 27,20; HKBRNI-Core = 50,77. *Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy internet manbalari asosida muallif hisob-kitoblari.

Navoiy misoli yakuniy ballning ichki tarkibini tushuntiradi. IBRNI bo'yicha kapital bilan ta'minlanganlik va moliyaviy barqarorlik nisbatan kuchli bo'lsa-da, TBRNI bo'yicha kichik biznes eksport ulushi va YaHMDagi ulushning pastligi tashqi bozor ballini keskin kamaytirgan. Demak, 50,77 ballni oddiy "o'rta natija" sifatida talqin qilish yetarli emas; u

74,34 ballik ichki salohiyat va 27,20 ballik tashqi pozitsiya kombinatsiyasidir.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

2024-yil bo'yicha HKBRNI-Core reytingi hududlar o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko'rsatdi. Toshkent shahri IBRNI va TBRNI bo'yicha kuzatilgan paneldagi eng yuqori qiymatlarni bir vaqtda qayd etib,

100,00 ball bilan birinchi o'rinni egalladi. Jizzax, Sirdaryo, Farg'ona va Toshkent viloyatlari 80 balldan yuqori natija bilan "juda yuqori" guruhga kirdi. Surxondaryo, Xorazm, Namangan, Buxoro, Samarqand va Andijon

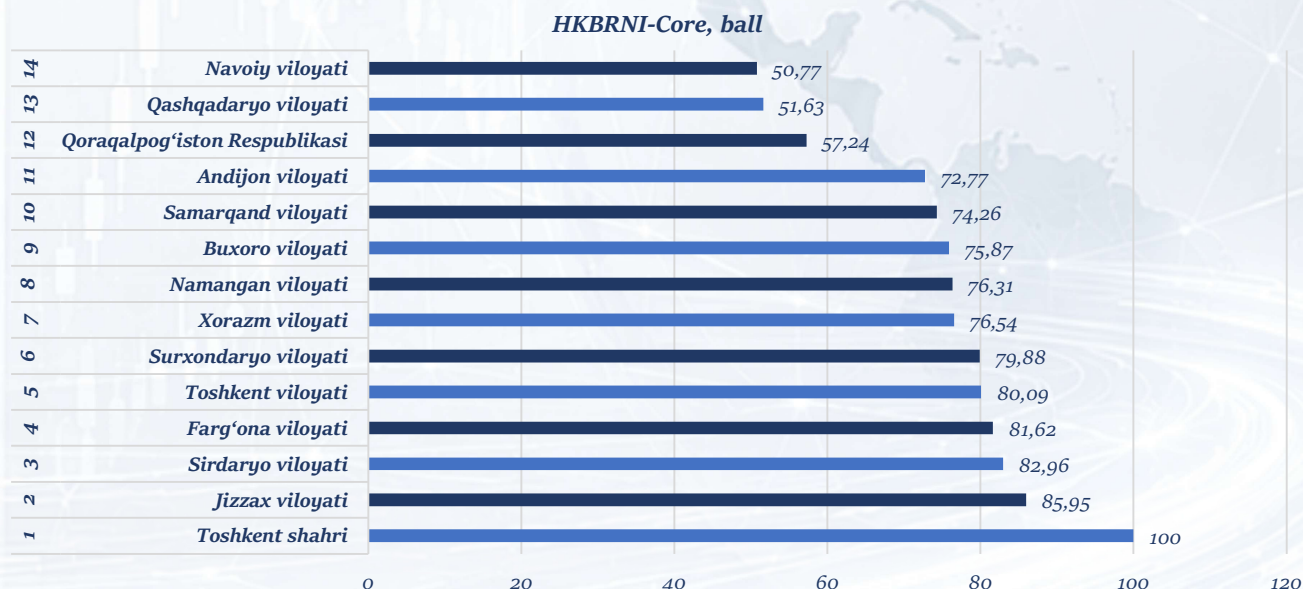
viloyatlarining ballari 72,77-79,88 oralig'ida shakllandi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlari esa nisbatan past – "o'rta" guruhda joylashdi.

3-jadval

2024-yil HKBRNI-Core hududiy reytingi va subindekslar*

O'rin	Hudud	IBRNI	TBRNI	HKBRNI-Core	Daraja
1	Toshkent shahri	100,00	100,00	100,00	Juda yuqori
2	Jizzax viloyati	86,50	85,39	85,95	Juda yuqori
3	Sirdaryo viloyati	82,78	83,15	82,96	Juda yuqori
4	Farg'ona viloyati	80,93	82,30	81,62	Juda yuqori
5	Toshkent viloyati	94,91	65,27	80,09	Juda yuqori
6	Surxondaryo viloyati	66,58	93,18	79,88	Yuqori
7	Xorazm viloyati	65,43	87,65	76,54	Yuqori
8	Namangan viloyati	78,55	74,07	76,31	Yuqori
9	Buxoro viloyati	68,43	83,31	75,87	Yuqori
10	Samarqand viloyati	74,82	73,70	74,26	Yuqori
11	Andijon viloyati	78,04	67,49	72,77	Yuqori
12	Qoraqalpog'iston Resp.	52,00	62,49	57,24	O'rta
13	Qashqadaryo viloyati	59,15	44,10	51,63	O'rta
14	Navoiy viloyati	74,34	27,20	50,77	O'rta

Izoh: 0–100 ball tanlanma va 2014–2024-yillar davriga nisbiy shkala hisoblanadi. *Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy internet manbalari asosida muallif hisob-kitoblari.

1-rasm. 2024-yil HKBRNI-Core hududiy reytingi

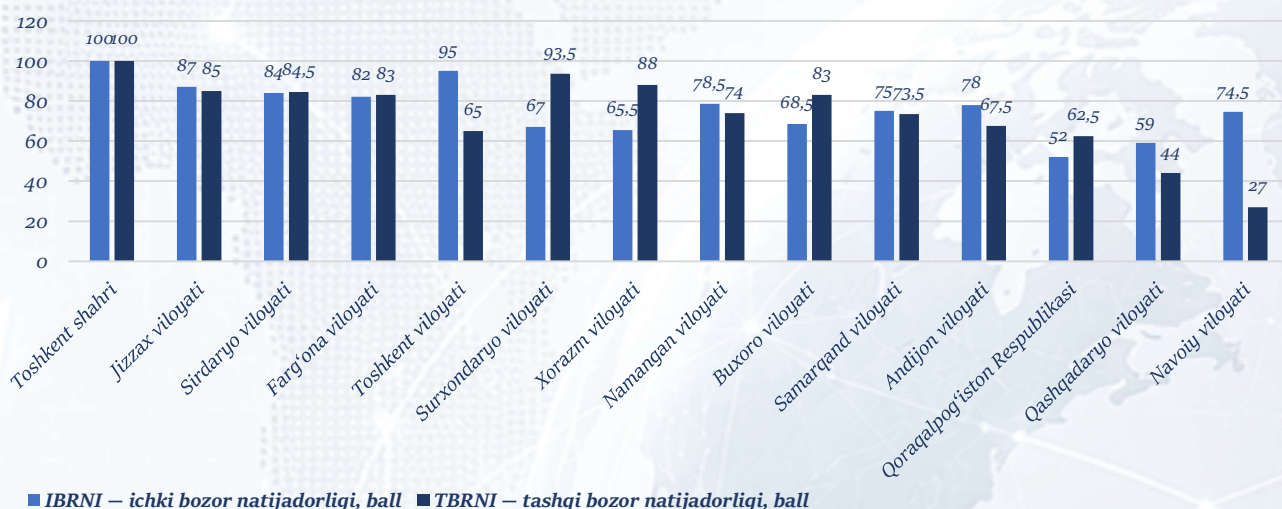
Reytingning yuqori qismida joylashgan hududlar ham bir xil tarkibga ega emas. Jizzax viloyatida IBRNI 86,50 va TBRNI 85,39 bo'lib,

ichki va tashqi natijalar muvozanatli shakllangan. Toshkent viloyatida esa IBRNI 94,91 bo'lsa-da, TBRNI 65,27 ni tashkil etgan.

Natijada yakuniy 80,09 ball yuqori bo'lib ko'rinsa-da, eksport pozitsiyasi ichki salohiyatga nisbatan 29,64 punkt past. Bu farq hududning ichki bozordagi kuchli kapital va sotish bazasi tashqi bozor natijasiga to'liq aylanmayotganini ko'rsatadi.

Surxondaryo viloyatida teskari holat kuzatiladi: TBRNI 93,18, IBRNI esa 66,58. Hududning tashqi bozor natijadorligi ichki bozordagi ko'rsatkichdan 26,60 punkt

yuqori. Navoiy viloyatida eng katta manfiy tashqi tafovut qayd etilgan: IBRNI 74,34 va TBRNI 27,20 o'rtasidagi farq 47,14 punktga teng. Bu natija hudud iqtisodiyotida yirik sanoat korxonalarining ustunligi sabab kichik biznesning nisbiy eksport va YaHM pozitsiyasi past shakllanishini, biroq ichki kapital-moliyaviy bazasi mutlaqo zaif emasligini anglatadi.

2-rasm. 2024-yilda IBRNI va TBRNI bo'yicha hududlarning ikki o'lchovli joylashuvi

Ikki o'lchovli joylashuv yakuniy indeksdan ko'rinmaydigan to'rtta tipni ajratish imkonini beradi. Birinchi tipda ichki va tashqi natijadorlik bir vaqtda yuqori, Toshkent shahri, Jizzax, Sirdaryo va Farg'ona ushbu guruhning asosiy vakillaridir. Ikkinchi tipda ichki salohiyat tashqi pozitsiyadan yuqori; Toshkent

va Navoiy viloyatlari shunday assimetriyaga ega. Uchinchi tipda eksport natijadorligi ichki bozordan kuchli, Surxondaryo, Xorazm va Buxoro shular jumlasidan. To'rtinchi tipda ikkala o'lchov ham nisbatan past, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati bu guruhga yaqin joylashadi.

4-jadval

Subindekslar keskin farqlanadigan hududlar*

Hudud	IBRNI	TBRNI	Asosiy mazmun
Toshkent viloyati	94,91	65,27	Ichki salohiyat kuchli, tashqi pozitsiya pastroq
Surxondaryo viloyati	66,58	93,18	Tashqi natijadorlik ichki bozordan ancha yuqori
Navoiy viloyati	74,34	27,20	Ichki natija o'rtadan yuqori, nisbiy eksport pozitsiyasi past
Jizzax viloyati	86,50	85,39	Ikkala yo'nalishda muvozanatli yuqori natija

*Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy internet manbalari asosida muallif hisob-kitoblari.

HKBRNI-Core reytingining barqarorligi turli vaznlash va ma'lumotlarni qayta ishlash usullari bo'yicha tekshirildi. Core va 1-99 foiz oralig'ida winsorized qilingan variant o'rtasidagi Spearman rank korrelyatsiyasi

0,996 bo'lib, ekstremal kuzatuvlar hududlar tartibini deyarli o'zgartirmasligini ko'rsatadi. Core va Extended o'rtasidagi 0,802 korrelyatsiya institutsional sharoit bloki umumiy tartibni saqlab qolgan holda ayrim

hududlarning o'rnini sezilarli o'zgartirishi mumkinligini bildiradi. ModelSignal va PCA bilan o'rtacha darajadagi korrelyatsiya esa

statistik vaznlashda reyting tarkibi sezgirroq ekanini ko'rsatadi.

5-jadval

HKBRNI-Core reytingining vaznlash usullariga barqarorligi

Taqqoslash	Spearman ρ	Baho
Core – Winsorized	0,996	Juda yuqori
Core – Extended	0,802	Yuqori
Core – ModelSignal	0,565	O'rtacha
Core – PCA	0,508	O'rtacha

*Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy internet manbalari asosida muallif hisob-kitoblari.

Indeksning prediktiv validligi aylana mantiqdan xoli test orqali baholandi: tekshirilayotgan natijaviy komponent indeks tarkibidan chiqarildi va indeks bir yilga lag qilindi. HKBRNI 10 punktga yuqori bo'lganda keyingi yil bir firma hisobiga sotish logi 0,053 birlik, ya'ni taxminan 5,4 foiz yuqori bo'lishi bilan bog'landi. Eksport ulushi modelida 10 punktlilik farq logit ko'rsatkichida 0,173 birlik yuqori qiymat bilan bog'landi. Driscoll-Kraay standart xatolarida ushbu koeffitsiyentlar statistik ahamiyatli bo'lsa-da, 14 ta hudud bo'yicha klasterlangan standart xatolarda ahamiyatsiz bo'lgan [10]. Shu sababli prediktiv natija indeks foydasiga qo'shimcha dalil sifatida, biroq qat'iy sababiy tasdiq sifatida emas, ehtiyotkorlik bilan talqin qilinadi.

Natijalar hududiy siyosat uchun uchta muhim xulosani beradi. Birinchidan, yakuniy reyting resurs taqsimotining yagona mezon bo'la olmaydi; ichki va tashqi subindekslar qaysi kanal zaifligini ko'rsatishi kerak. Ikkinchidan, ichki bozori kuchli, ammo tashqi pozitsiyasi past hududlarda eksport kompetensiyasi, sertifikatlashtirish, logistika va xalqaro marketing ustuvor bo'lishi lozim. Uchinchidan, TBRNI yuqori, IBRNI nisbatan past hududlarda kapital yangilanishi, likvidlik va moliyaviy sog'lomlashtirish vositalari muhimroqdir.

Indeksning cheklovlari ham mavjud. U innovatsiya, raqamlashtirish, mahsulot sifati, rentabellik va korxonalar yashovchanligini to'liq qamrab olmaydi. IBRNI va TBRNI natija

hamda imkoniyat yaratuvchi indikatorlarni birlashtirgani uchun indeks sof outcome indeksi emas. ISI tarkibidagi siyosat ekspozitsiyasi real ajratilgan mablag' yoki uning o'zlashtirilishini to'liq anglatmaydi. Min-max normallashtirish tanlanma va davrga bog'liq bo'lib, yangi yil yoki hudud qo'shilganda oldingi ballar qayta hisoblanishi mumkin. Shunga qaramay, metodologiyaning shaffofligi, teng vaznlash, ikki o'lchovli talqin va sezgirlik tekshiruvlari ushbu cheklovlarni ochiq boshqarishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijasida kichik biznes raqobatdoshligini hududlar kesimida baholash uchun formativ kompozit HKBRNI metodologiyasi ishlab chiqildi. Metodologiya hudud masshtabi va yirik korxonalar ta'siridan kelib chiqadigan buzilishlarni yumshatish, ichki hamda tashqi bozor natijalarini alohida ko'rsatish va ularni yagona shaffof ballga birlashtirishga xizmat qiladi.

HKBRNI-Core ichki bozor raqobat natijadorligi va tashqi bozor raqobat natijadorligini teng vaznda birlashtiradi. Institutsional sharoit asosiy natijadorlik bilan aralashtirilmaydi va faqat HKBRNI-Extendedda qo'shimcha blok sifatida kiritiladi. Bunday ajratish amaldagi iqtisodiy natija bilan imkoniyat yaratuvchi muhitni metodologik jihatdan farqlaydi.

2024-yil baholashida Toshkent shahri, Jizzax, Sirdaryo, Farg'ona va Toshkent viloyatlari eng yuqori besh o'rinni egalladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlari nisbatan past guruhda joylashdi. Biroq Navoiy misoli yakuniy ball ichki-tashqi assimetriyani yashirishi mumkinligini ko'rsatdi: hududda IBRNI 74,34 bo'lsa, TBRNI 27,20 ni tashkil etdi.

Reytingning Core va winsorized variantlari o'rtasidagi 0,996 Spearman korrelyatsiyasi indeks tartibining ekstremal qiymatlarga juda yuqori barqarorligini tasdiqladi. Extended, PCA va ModelSignal variantlari bilan taqqoslash asosiy xulosalarning qaysi qismi institutsional blok yoki statistik vaznlashga sezgirligini aniqlash imkonini berdi. Prediktiv validlik natijalari

ijobiy bo'lsa-da, inferensiya usullariga sezgirliги sababli ehtiyotkor talqin qilinishi lozim.

Amaliy jihatdan HKBRNI har yili rasmiy statistika asosida qayta hisoblanadigan hududiy diagnostika vositasi sifatida qo'llanishi mumkin. Bunda davlat ko'magi yakuniy reytingning o'ziga emas, IBRNI va TBRNI bo'yicha aniqlangan konkret bo'shliqqa yo'naltirilishi maqsadga muvofiq. Keyingi tadqiqotlarda indeksni innovatsiya, raqamlashtirish, mahsulot sifati, korxonalar yashovchanligi va eksport geografiyasi bo'yicha yangi indikatorlar bilan bosqichma-bosqich kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 3-iyuldagi "Raqobat to'g'risida"gi O'RQ-850-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-fevraldagi "Tadbirkorlik subyektlarini toifalarga ajratish mezonlari hamda soliq siyosati va soliq ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-21-son Farmoni.
3. Porter M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. – New York: Free Press, 1980. – 396 p.
4. Barney J. *Firm Resources and Sustained Competitive Advantage* // *Journal of Management*. – 1991. – Vol. 17, no. 1. – P. 99–120.
5. Grant R. M. *The Resource-Based Theory of Competitive Advantage* // *California Management Review*. – 1991. – Vol. 33, no. 3. – P. 114–135.
6. Teece D. J., Pisano G., Shuen A. *Dynamic Capabilities and Strategic Management* // *Strategic Management Journal*. – 1997. – Vol. 18, no. 7. – P. 509–533.
7. Audretsch D. B., Thurik A. R. *What's New about the New Economy? Sources of Growth in the Managed and Entrepreneurial Economies* // *Industrial and Corporate Change*. – 2001. – Vol. 10, no. 1. – P. 267–315.
8. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
9. Xoliqulov A. N., Usmanova D. Q., Raximov X. A. *Korxonalar raqobatbardoshligini baholash: O'quv qo'llanma*. – Samarqand: Turon Nashr, 2021. – 208 b.
10. Driscoll J. C., Kraay A. C. *Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data* // *Review of Economics and Statistics*. – 1998. – Vol. 80, no. 4. – P. 549–560.
11. Wooldridge J. M. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. – Cambridge, MA: MIT Press, 2002. – 752 p.
12. OECD. *OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023*. – Paris: OECD Publishing, 2023.
13. OECD. *OECD Compendium of Productivity Indicators 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – DOI: 10.1787/b024d9e1-en.
14. World Intellectual Property Organization (WIPO). *Global Innovation Index 2025: Innovation at a Crossroads*. – Geneva: WIPO, 2025.
15. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Statistika axborot-tahlil tizimi va kichik tadbirkorlik subyektlarining hududiy ko'rsatkichlari*. URL: <https://stat.uz>; <https://siat.stat.uz>